

XIV. česko-slovenská konference *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku*

„Jak to děláme. Proces kvalitativní analýzy pohledem zkušených výzkumníků“

2.–3. února 2015, Olomouc

Ve dnech 2. a 3. února 2015 proběhla zajímavá metodologická konference věnovaná kvalitativnímu přístupu v sociálních a humanitních vědách. Již čtrnáctý ročník se tentokrát zaměřil na analytické procesy a jejich význam pro zajištění kvality kvalitativního výzkumu. Konference se konala v oduševnělých prostorách bývalého konviktu. Atmosféra byla příjemně neformální. Hostiteli byli psychologové z Olomoucké univerzity, ale mezi účastníky byly zastoupeny i mnohé další obory humanitních a sociálních věd. Vyzdvihnout je třeba zejména interdisciplinární přístup a tematickou rozmanitost příspěvků (např. ADHD u dospělých jedinců; senioři a nemoc; terapie tmou; fyzioterapie), zastoupení příspěvků od výzkumníků s různou délkou zkušenosti (od bakalářských studentů až po profesory) a podpurnou zpětnou vazbu, která byla přednášejícím poskytována v rámci diskuze.

Konference byla zajímavá i svým netradičním formátem. Nebyly zde žádné plenární přednášky, od počátku probíhal program ve třech až čtyřech paralelních sekcích. Kromě standardních příspěvků byly hojně zastoupeny workshopy (z nich jmenujme například workshop o dialogickém jednání; reflexivitě; využití programu ATLAS.ti; týmovém výzkumu; analýze rozhovorů). Ne všechny workshopy měly interaktivní charakter, v některých případech se jednalo spíše o prezentace týmových výzkumných projektů. Zaujalo nás několik přednášek a workshopů, které představíme níže.

Největší přínos konference jsme shledali v metodologické oblasti. Na konferenci byly totiž příspěvky z oblasti vzdělávání zastoupeny jen ojediněle. Většina témat prezentovaných výzkumů pro nás byla natolik vzdálená, že jsme se mohli plně soustředit na metodologii. Kromě toho byly některé příspěvky primárně metodologické. Reflektovaly aktuální vývoj v tradičních přístupech kvalitativního výzkumu, jako je případová studie nebo zakotvená teorie. Především (ale ne výlučně) se k metodologii vyjadřovali odborníci z okruhu Psychologického ústavu AV a Fakulty sociálních studií MU, reprezentované především prof. I. Čermákem. Pro konceptuální uchopení epistemologie kvalitativního přístupu se opakovaně objevovaly dvojice termínů *nomotetický/ idiografický, paradigmatický/ narativní, pozitivismus/ konstruktivismus* jako krajní póly uvažování o sociální realitě.

O případové studii zaznělo, že ji lze chápat jako „rodinné stříbro“ kvalitativního přístupu, jako to v kvantitativním psychologickém přístupu platí zejména o experimentu. *Případovou studii* R. Hytych popsal jako nástroj verifikace i falzifikace teorie. V dalším čistě metodologickém příspěvku o přístupu *zakotvené teorie* T. Řiháček naznačil his-

torický vývoj poznamenaný rozchodem „otců zakladatelů“ B. Glasera a A. Strausse. Přístup K. Charmazové byl prezentován jako pokus překonat jejich odlišná pojetí. Pro přístup zakotvené teorie pak za klíčový problém označil volbu centrální kategorie pro vykročení od prostého popisu formou hierarchické tematické struktury k teoretickému schématu. Nejde totiž primárně o třídění, nýbrž o konceptualizaci. Bylo doporučováno nahlížet zakotvenou teorii jako metodologický rámec či perspektivu, jejíž silnou stránkou jsou ustálené postupy vedoucí k teoretické saturaci, kterou může zaměřovat výzkumná otázka a výběr vzorku (sampling) tak, aby byl reprezentativní vzhledem ke zkoumanému fenoménu. Vždy zůstane velká část analýzy „skrytá“, protože důsledné odkrytí vede jen k prostému „seznamu témat“, tedy deskripci, kterou přístup zakotvená teorie programově přesahuje. V zakotvené teorii je potřeba připustit si zapojení vlastní subjektivity, tvořivosti a z ní plynoucí jedinečnost závěrů (někdo jiný v datech najde něco odlišného) a jejich omezenou zobecnitelnost a obhajitelnost. V závěru zazněla zajímavá myšlenka, že chybí kvalitativní metaanalýzy.¹

Kolegyně z Fakulty humanitních studií UK ve svém workshopu prezentovaly, jak přistupují k výuce kvalitativní metodologie multidisciplinárně z hlediska psychologie, sociální antropologie a sociologie. Hlavním tématem bylo zajištění kvality kvalitativního výzkumu. Zde padl výrok o zohledňování konstruktivistické perspektivy, které vyžaduje rozšíření konceptu validity a reliability o nové pojmy jako autenticita a s nimi spojené pojmy jako *reaktivita*, *reflexivita* a *transparentnost*. Na reflexivitu výzkumníka byl zaměřen i další workshop. Ukázalo se, že stejně tak, jako neexistuje jedno pojetí např. zakotvené teorie, ani pojetí reflexivity není jednoznačné. Zatímco L. Finlayová (2002) chápe reflexivitu jako možný nástroj výzkumníka, který slouží jako základ vnitřní validity kvalitativního výzkumu, pro účastníky představovala reflexivita spíše osobní uvědomění, nabourání samozřejmosti i nástroj pro odhalování obecných principů. Workshop tak upozornil na rizika nedostatečné pozornosti věnované vlastní předpojatosti a předsudkům. V současných přístupech ke kvalitativní analýze možnosti kontroly reflexivity představuje kniha *Qualitative Analysis: Five Ways of Doing* (Wertz et al., 2011), která byla zájemcům o téma reflexivity doporučena.

M. Charvát z Katedry psychologie FF UP v Olomouci sdílel s účastníky svého workshopu cenné zkušenosti s programem ATLAS.ti při hledání teorie, která je konzistentní s výzkumnými daty. Účastníkům workshopu nabídl své know-how, které vychází z doporučení uvedených v odborné literatuře, mj. z publikace S. Friesové *Qualitative Data Analysis with ATLAS.ti* (2011), ale hlavně ze svých výzkumných zkušeností z oblasti adiktologie a primární prevence rizikového chování. Účastníkům předal své zkušenosti s prací se vztahy mezi kódy či s hledáním ústřední kategorie. Dále poradil, jakým způsobem směřovat k větší zakotvenosti dat a zahuštěnosti kategorií (density). V závěru M. Charvát ukázal, jak je možné využít nástroje ATLAS.ti k zvýšení validity výzkumu (např. funkce „Codes-Primary-Documents-Table“), jak a proč v programu kódovat i odborné texty či řešerše teoretických zdrojů a jak využívat poznámky (Memos) pro sběr myšlenek v průběhu výzkumu.

¹ Metaanalýza jako kvantitativní metoda je široce uplatňována i v pedagogických vědách např. J. Hattiem (2009).

V prezentaci autorského kolektivu V. Chrz, P. Tavel a I. Poláčková Šolcová byl nejprve představen „příběh“ sběru dat (data byla sbírána od posádky a pasažérů plachetnice plavící se po dobu sedmi týdnů přes Indický oceán). V druhé části byl popsán proces analýzy a interpretace dat. V. Chrz upozornil na potřebu „zakotvení“ teorie v datech, ale zároveň na potřebu „zavěšování“ při analýze vynořujících se náhledů na existující teoretická a konceptuální schémata. Upozornil také na nutnost výzkumníkova nadhledu nad jednotlivými vynořujícími se tématy při hledání vzorce (zde jádrového vyprávění). Nabídl svůj přístup, tzv. „cik-cak“ pohyb mezi daty, při kterém se nenechává svazovat hierarchicky uspořádanými kategoriemi, snaží se ve shodě s fenomenologickou analýzou směřovat k „nazření podstaty“ zkoumaného jevu a využívá k tomu také interpretace vycházející z existujících teoretických a konceptuálních modelů. Výsledkem tohoto procesu je analytické schéma využitelné pro další práci s daty. Právě dva výše uvedené příspěvky nám umožnily stát se svědky toho, jak se „rodí“ vzorec, příběh, teorie. Tuto zkušenost zprostředkování přemýšlení považujeme za velmi cennou.

S důrazem na publikování výsledků výzkumu a jejich prezentování roste potřeba zabývat se nejen obsahem, ale i formou (nicméně forma by neměla „válcovat“ obsah, jak upozornil J. Brenza). Stranou proto nezůstala témata věnující se akademickému psaní či prezentování výzkumných dat. Workshop A. Neusara se soustředil na dilemata při psaní odborného článku, netradiční přednáška s kacířskou myšlenkou J. Brenzy o způsobech prezentování, které by se mělo řídit následujícími pravidly: jedna idea, tři závěry a devět vysvětlení (na každý závěr tři vysvětlení). Jeden slajd by měl obsahovat pouze jednu myšlenku, tj. jednu větu. Důraz se nemá klást na data z výzkumu, ale na jejich význam.

Na konferenci jsme vystoupili s příspěvkem *Analýza (ne)porozumění textu*, který seznámil s kvalitativní analýzou odpovědí žáků 6. ročníku ZŠ na otevřené otázky v testu čtenářské gramotnosti, realizovanou v rámci projektu CLoSE. Výsledky ukázaly, jaké strategie respondenti při řešení úlohy uplatňovali, a naznačily různé typy neporozumění výchozímu textu a zadání úlohy. Z diskuze jsme si odnesli například doporučení na fakulty, které testy čtenářské gramotnosti zadávají při přijímacích zkouškách a získaná data dále analyzují. Zpětnou vazbu jsme získali také k následnému výzkumu, v němž budeme žáky při řešení úlohy pozorovat, dotazovat se jich a požádáme je, aby řešení úlohy doprovázeli slovním komentářem *think aloud*, který na představenou analýzu naváže.

Obavy o osud konference, resp. jejím přežití, které zazněly v úvodu konference a byly diskutovány ve dvou sekcích, se nenaplnily. Budoucnost kvalitativního přístupu spatřovali účastníci zejména v týmovém výzkumu. Byla zdůrazňována potřeba spolupráce mezi jednotlivými obory, multidisciplinarita a mezioborovost. Celkově tuto konferenci považujeme za nesmírně přínosnou a obohacující nejen pro začínající výzkumníky.

- Finlay, L. (2002). "Outing" the researcher: The provenance, process and practice of reflexivity. *Qualitative Health Research*, 12(3), 531–545.
- Fries, S. (2011). *Qualitative data analysis with atlas.ti*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hammersley, M. (2007). The isme of quality in qualitative research. *International Journal of Research and Method in Education*, 30(3), 287–305.
- Hattie, J. (2009). *Visible Learning. A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. New York: Routledge.
- Maxwell, J. A. (2013). *Qualitative Research Design. An Interactive Approach*. London: Sage.
- Wertz, F. J., Charmaz, K., McMullen, L. M., Josselson, R., Anderson, R., & McSpadden, E. (2011). *Qualitative Analysis Five Ways of Doing*. New York: The Guilford Press.